

Istorija i politike istorije: Naučno znanje vs. upotreba prošlosti

Milivoj Bešlin, Srđan Milošević, Olivera Milosavljević

Intelektualne elite su bile ključni činilac konstituisanja nacionalne svesti i ideologije političkog nacionalizma u Evropi XIX veka. Postoji mnoštvo dokaza za prvorazrednu ulogu intelektualaca kako u generisanju tako i u diseminaciji nacionalističkih ideologija i doktrina mladih evropskih nacija. Zbog toga je rečeno da je u devetnaestovekovnoj Evropi ne giljotina, već *doktorat d'état* postao glavno oruđe i simbol moći novostvorene ideologije nacionalizma. Među intelektualcima su posebno važnu i zapaženu ulogu igrali književnici, pesnici, umetnici, istoričari, kojima je bio poveren uzvišeni zadatak da kreiraju, utemeljuju i učvršćuju imaginativno osećanje istorijskog zajedništva određene etničke skupine. Legitimacijska osnova na kojoj su oni vršili nacionalnu homogenizaciju bila je prošlost, koja je upotrebljavana, modifikovana u slavni, epski i herojski narativ o neprolaznosti i veličini vlastitog etnikuma. Način na koji je istorija (re)konstruisala nacionalnu prošlost imao je lako prepoznatljivu političko-ideološku funkciju u procesu stvaranja i snažnog samopotvrđivanja nacionalnih država. Todor Kuljić s pravom piše da „nova sadašnjica, koja otvara novu budućnost, uvek traži i novu prošlost. Nerazdvojiva povezanost prošlosti, sadašnjice i budućnosti je osnovna crta ljudske temporalnosti i istorijske svesti.“ Prošlost koje se trebalo sećati je veličala, glorifikovala i smeštala u večnost vlastitu naciju, jer je istorija zamišljena i razvijana kao instrument evropskih nacionalizama, tj. kao objekat nacionalističkih ideologija. Obrazovni sistemi su u Evropi XIX veka transponovali i pothranjivali etničku ideologiju nacionalizma, a književnici, jezikoslovci, istoričari su mitologizovanim načinom govora o prošlosti služili afirmaciji kolektivnog identiteta, izabranih naslednika „naše“ slavne istorije. Gotovo bez izuzetka, u svim evropskim zemljama nacionalna istorija je veličala slavu i pobedu svojih nacija i nametala ideju pokornosti njima, u formi lojalnosti koja ukida sve ostale oblike identifikovanja ili pripadnosti. Entoni Smit smatra da su umetnici evocirajući sećanje na „zlatna doba“ nacije, oživljavajući idealizovane heroje i mudrace imali mogućnost isticanja drevnosti i kontinuiteta nacije, njenog plemenitog nasleđa, te njene negdašnje slave ili tragike, čime se najefikasnije reafirmisao i rasprostirao

nacionalni ideal. Upravo zbog toga je Erik Hobsbaum napisao da nacionalizam zahteva suviše mnogo verovanja u ono što očigledno nije tako.

Od navedenih procesa devetnaestovekovne Evrope, deli nas čitav XX vek. Dominantni tokovi evropskih istoriografija i ostalih humanističkih disciplina, uglavnom su se emancipovali od teškog bremena utilitarizacije nauke u ideološko-političke svrhe. Ali u perifernim i nerazvijenim društvima, kakva su balkanska, u kojima kritička svest nije nužno i podrazumevajuća karakteristika struke, istoriografija se do danas nije oslobodila te svoje pragmatične funkcije izgrađivanja i homogenizacije nacionalnog identiteta.

Istorijska nauka, čak i kada se stavljala u službu nacije, vere ili ideologije, retko je falsifikovala prošlost, izmišljajući i krivotvoreći (mada se, nažalost, i to ponekad dešavalo). Mnogo više od toga, istoriografija je specifičnim odabirom tema, načinom njihove obrade, jezičkim formulacijama, tabuiziranjem određenih pitanja i, konačno, političkim angažmanom istoričara više na posredan način davala legitimitet određenom ideološkom narativu. Osim toga, preko obrazovnog sistema ona je uvek imala kanal za oblikovanje odnosa prema prošlosti, što se čini u velikoj meri i danas.

Odgovornost istorijske nauke za razvijanje racionalnog pogleda na prošlost proističe iz same suštine društvene uloge nauke kao delatnosti koja donosi *naučna znanja* o predmetu svog istraživanja. Ta odgovornost istorijske nauke je dvostruka: ona je dužna da istražuje prošlost, ali i da preispituje i sopstvene i „opšte“ predstave o prošlosti, ukazujući na odstupanja od onoga što su naučna znanja o minulim vremenima. Drugim rečima, jedan od važnih zadataka istorijske nauke jeste i da dekonstruiše istorijske mitove. Budući da je „pogrešno pamćenje prošlosti“ uvek u temelju kolektivnih identiteta, koliko je opasno da takve identitetske temelje svojim autoritetom legitimizuje, toliko je i važno da istoriografija, uočivši iskrivljenosti i lažne predstave o prošloj stvarnosti, na njih odgovori.

Među najčešćim problemima sa kojima se suočava istoriografija kada je reč o „politikama istorije“ (a to znači – o problemima odnosa prema naučnom znanju o prošlosti u društvenom kontekstu – od obrazovnog sistema do javne „kulture sećanja“) jesu problemi istorijskih mitova i istorijskih stereotipa. Istorijski mitovi i stereotipi predstavljaju problem u onolikoj meri koliko prošlost služi kao legitimacija za savremene stavove i aktivnosti.

Istorijski mitovi sadrže zaokruženu sliku nekog prošlog događaja, procesa ili fenomena, sastavljenu od čitavog niza manje ili više koherentnih stavova, od kojih nisu uvek i svi nužno pogrešni, ali uz dovoljno veliki broj iskrivljavanja (činjeničnih, vrednosno uslovljenih, nastalih usled nedovoljnog znanja i sl.) koja celu sliku čine pogrešnom. To su uglavnom kompleksne strukture čija dekonstrukcija predstavlja veoma zahtevan zadatak: rekonstrukcija konteksta u kojem se mit javlja, izvori na koje se mit oslanja, unutrašnja evolucija mita zavisno od novih političkih realnosti, upotreba mita i sl. Jedan od primera istorijskog mita, naučno uspešno dekonstruisanog, ali, uprkos tome, ideološki još uvek upotrebljivog, jeste kosovski mit. Međutim, ono što je u ovom kontekstu veoma važno istaći, jeste činjenica da se kosovskim mitom više niko ne može služiti osloncem na nauku. Nažalost, čitav niz drugih mitskih predstava o prošlosti tek čeka svoju naučnu dekonstrukciju. Drugi, samo na prvi pogled manje kompleksan problem predstavljaju stereotipi. Naime, stereotipi imaju jednostavniju formu: najčešće je reč o apodiktičnom generalizujućem sudu, koji se, kada je reč o nacionalnim stereotipima javlja u formi: „svi Srbi su...“, „svi Francuzi su...“, „svi Hrvati su...“. U različitim „politikama istorije“ na prostoru bivše Jugoslavije mitovi i stereotipi imali su jednu ulogu – izgrađivanje novih nacionalnih identiteta, a „politike istorije“ bile su zapravo deo „politike identiteta“.

Izgradnja novih država na teritoriji bivše Jugoslavije, još jednom je pokrenula proces izgrađivanja novih identiteta koji bi dali legitimitet novouspostavljenoj stvarnosti. Zato je „politika identiteta“ koja je trebalo da omogući samodefinisanje nacije (pa i društva), u odsustvu vrednosti u sadašnjosti koje bi ponudila kao kohezioni faktor i određujuću tačku, potražila uporište u prošlosti. Prvi korak u tom procesu je bio i najlakši i ogledao se u izgradnji novih simbola (praznika, zastava, grbova, naziva ulica i ustanova...) kojima je vladajuća elita sticala legitimitet uspostavljanjem pseudokontinuiteta sa zamišljenom prošlošću, preskačući i brišući iz nje sve „nepoželjne“ delove koji se po svom ideološkom ili (nad)nacionalnom karakteru, nisu uklapali u mitologizovanu sliku „poželjne“ istorije. Drugi korak je bio kompleksniji i podrazumevao je pretvaranje istorijske nauke, još jednom, u „patriotsku“ disciplinu koja ima samo pozitivne odgovore za novoizgrađivane „nas“ i samo negativne odgovore za, takođe novoizgrađivane, „druge“, i to ne samo na kolektivnoj ravni, opisa nacionalne prošlosti, već i na individualnoj, na ravni konstruisanja „novih“ biografija značajnih nacionalnih pojedinaca. Ovakva upotreba istorije je, u društvima kojima je nacionalizam vladajuća paradigma, nužna, jer

„razlikovanje“ od „drugih“ čini samu suštinu njihovog identiteta. Politička (nacionalistička) konstrukcija prošlosti zato nema svrhu da pruži nova saznanja o njoj, već da konstruiše poželjnu sliku sadašnjosti kao „prirodnog“ poretka koji se, posle lutanja po „stramputicama istorije“, uspostavljanjem „kontinuiteta“ sa zamišljenom prošlosti, „vratio“ na svoje „pravo“ mesto.

Zbog svega navedenog, istorijska nauka posredno govori i o sadašnjosti, jer „izbor“ koji se vrši iz prošlosti, identifikuje vrednosti koje se „traže“ za osnovu savremenog identiteta, posredno, legitimiteta trenutno vladajuće elite. Teži je slučaj kada se „politika identiteta“ ne upušta samo u „izbor“ iz mnoštva prošlih tradicija, već kada danas poželjne vrednosti, počinje i da učitava u njih, kao „oduvek“ prisutne, samo „stranim“ uticajima i(li) ideologijama zatomljene.

U nemogućnosti da sadašnjost prikaže kao „svetlu“, „pobedničku“ i „veliku“, „politika identiteta“ poseže za onim što se ne vidi, za prošlošću, i bez zazora, ali zato sa puno mašte i nimalo obzira prema znanju, sve te velelepne osobine pripisuje naciji u istoriji. Ovakva iracionalna slika prošlosti uvek ima sasvim racionalne pobude i sasvim prizemne ciljeve: oblikovanje javnosti u poželjnom pravcu i njenu homogenizaciju, radi lakšeg uspostavljanja vlasti nove elite nad masom i njeno „prirodno“ prihvatanje bezrezervnog podaništva „u ime“ uzvišenog i ekskluzivnog „identiteta“.